

A POSZTMODERN TOTÁLIS LÁZADÁSA ÉS A POLGÁROSODÁS POSZTPOLGÁRI KONCEPCIÓJA

Venyegyikt Jerofejev: *Moszkva-Petuski* és Anthony Burgess: *Gépnarancs*

A lázadó szembefordul valamivel, tagad valamit, saját lázadó énjét az általa megtagadott szemponttal szemben állítja. Első látásra úgy tűnhet tehát, hogy a lázadás nem más, mint a lázadó én megerősítése és a megtagadott szempont elutasítása. Furcsa módon azonban, ha a magát állító én győzelmet arat, és a megtagadott szempont megsemmisül a tagadásban, azaz ha a szembenállás kétpólusossága megszűnik, mindjárt tudjuk, nem lázadásról van szó, csupán a személytelen akarat, a pusztá hatalomvágy diadalmaskodott a véges dolgok felett, és a pirruszi győzelmet arató én személyessége megsemmisült a hatalom telhetetlen akarásában. Lázadásról tehát csak akkor indokolt beszélni, ha az én nem a dolgokkal, hanem a hozzájuk képest transzcendens igazsággal, a létezőkhöz képest transzcendens léttel, az Istennel vagy a transzcendentális tapasztalatot adó kultúrával fordul szembe, ha a létének értelmét nem lelő én olyan ellenpólust talál, amely fölött nem diadalmaskodhat, amellyel szemben nem lehet igaza, amellyel való szembenállása biztosítja az én lelkének, szellemének halhatatlanságát.

Csak az lázadó tehát, akinek nem lehet igaza, aki a kultúra, a létigazság, az Isten ellen lázad, de természetesen csak az lázad, aki ezt nem érti, aki látókörének beszűkültsége miatt úgy véli, hogy neki valamiképpen és valamilyen mértékben igaza van, hogy abszurd módon a teljes igazságnak, a lét igazságának legalább egy szerény hányadát neki kell a léttel, az Istennel, a kultúrával szemben érvényesítenie. A romantikus lázadó, aki ugyan a maga platonista módján beszél a transzcendenciáról, de aki valójában megfélekedzik a létről, ténylegesen azt gondolja, hogy az igazságtól elszakadt világhoz, az ideállal szembeállított valósághoz képest az ő lázadó énje az igazság érvényesítésére hivatott, hogy ez az én a világban, a valóságban valamiféle szigetet képez, hogy a lázadó személye, a lázadó énnel a transzcendens igazságból való részesülése valamiképpen a lázadás mozzanatától függetlenül, a lázadás mozzanatát megelőzően adott. Jó lehet a lázadó én személyessége, a lázadó énnel az igazságból való részesedése a múlt század második felében, a dekadencia, a szimbolizmus korában sem vált kérdésessé, a személyes problematika misztikus interpretációja azt jelenti, hogy az e folyamat személyes beláthatóságába és e célkitűzés személyes képviselhetőségébe vetett hit nagyon is megingott.

Az ontikus problémát behozó, a létre emlékezés igényét megfogalmazó huszadik századi gondolkodás számol le azzal az illúzióval; hogy a természet, az immanens világ viszonylataiban az ember mint a létezők egyike a transzcendens normát magában hordozhatja, hogy személyessége a transzcendens léthez való viszonytól független lehet, azt időben megelőzheti. Századunk személytelen beállítottságának megfelelően a lázadó én a korábbi romantikus és dekadens szemlélettel szembefordulva többé semmiféle személyes, ideális szándékot nem lát magá-

ban, önmagát természetes adottságában minden értéktől megfosztottnak mutatja, vagyis a személyesség paradox logikáját követve, a világ elleni lázadását önmagára kiterjeszti. József Attila *Tiszta szívvel* című verse különösen jól szemlélteti ezt a fordulatot. A hagyománytól, a kultúrától, annak a személyességet, az igazságot megtapasztaltató jótékony hatásától megfosztott, az azok hiányát fájlaló és az azok hiánya miatt a világnak panaszt, szemrehányást tevő lírai én azt állapítja meg, hogy a világhoz hasonul, és hogy semmiféle személyes lehetőségét nem látja ezen nem kívánatos hasonulás visszafordításának. Az értékek személyfölöttiségének, ontikus jellegének belátását követően a világ elleni lázadás az énrre is kiterjed, mert a lázadó legalább ilyen közvetett formában érzékeli személyiségének ontikus megalapozottságát.

A lázadás azonban totálissá csak a posztmodernben válik, amely szakít azzal (az avantgárdban még élő és József Attilánál a szociális voluntarizmus képzeteit és bevonó) illúzióval, hogy a transzcendens norma intellektuális úton érvényesíthető, hogy a személyes különállását már földadó én ésszerűtlen, esetleges létezését valamiféle föltételezett személytelen intellektuális mechanizmus jóvoltából ésszerűvé, értelmessé teheti. József Attilával ellentétben a posztmodern én nem panaszkodik a világra, nem tesz szemrehányást a világnak, mert többé sem a világtól, sem magától nem vár semmit, mert nagyon helyesen, és minden illúzióval leszámolva, tudja, hogy igazában sem a világtól, sem tőle magától nem függ semmi, amiből az következik, hogy minden érték és minden értelem közvetlenül a létből származik, jöllehet ő maga képtelen belátni a léthez fűződő kapcsolatát, és a lázadás állapotába belevetetten képtelen értelmessé, értékessé tenni saját létét.

A *Moszkva-Petuski* című regény hőstét Venyicska Jerofejevnek nevezik, azaz a prózai elbeszélőforma ellenére az írói fikció szerint a hős olyan mértékben azonos a szerzővel, mint József Attila költeményének lírai énje magával József Attilával. Csak míg a költemény tiszta szívvel betörő, ha kell embert is ölő lírai énje a sorsa miatti panasz, a világnak tett szemrehányás formájában, a sorsán, állapotán változtatás igényének kifejezésével meglepő módon azt árulja el, hogy emlékezik a kulturális hagyományra, az emberi normákra, hogy szellemi horizontjába olyan elemek tartoznak, amelyek az apját-anyját, Istenét-hazáját elvesztő, elfelejtő betörő és gyilkos gondolkodását egyáltalán nem jellemzik, a regénybeli Venyicska gondolkodás- és érzelemvilága a regényt megalkotó Venyegyikt Jerofejevától eltérően és a posztmodern totális lázadásának megfelelően arra a borgőzös képzelgésre, alkoholista önvigasztalásra, gátlástalan fecsegésre szűkül, amely a monológ formában megírt regény teljes szövegét kiteszi. A regény első lapjától az utolsóig alkoholmámorban élő hős — teljesen függetlenül attól, hogy mit gondol magáról — a személyiségét átható értékek szempontjából nem több, mint az elbeszélésben felvillanó bármely más figura, mint a hős világának bármely más szereplője, illetve nem rajzolódik ki a műben semmiféle intellektuálisan belátható perspektíva, amely a hős többé-jobbá válásának lehetőségét igérné. Jerofejev hőse, Jerofejev nem azért lázad, mert elégedetlen a világgal, mert magát másoknál jobbnak gondolja, hanem azért, mert valamely, számára intellektuálisan be nem látható módon totális lázadásával, önmagának és a világnak teljes elutasításával nyilvánít-

ja ki személyiségének tarnszcendentális megalapozottságát, lényének az életben semmiképpen nem realizálódó szellemi-lelki szabadságát.

A regényt átszövő művelődéstörténeti (irodalmi, filozófiai, tudományos) idézetek, utalások két lehetséges félreértést rejtenek magukban. Akár úgy tekin-tünk ezekre az utalásokra, hogy a hős széleskörű tájékozódásának, gondolkodása magas intellektuális színvonalának bizonyítékait véljük fölismerni bennük, akár úgy, hogy azokban a műveltség hamis és hiú imitálásának a megnyilvánulásait lát-juk, a mű megértésének, egységes egészként való értelmezésének lehetőségét el-szalasztjuk. Az előbbi magyarázat azért nem lehet kielégítő, mert a kétségtelenül sokoldalú intellektuális tájékozódásról tanúskodó utalások a minden komolyságot nélkülöző, a részeg ember szeszélyes érzelmi, akarati motivációit követő alogikus szövegbe ágyazódnak, a szó szoros értelmében vett fecsegés áramán hullámoz-nak tova, mert bár az izzadtságszagú intellektuális erőfeszítést nem kérjük rajtuk számon, be kell látnunk, hogy a gondolkodás mélységét, súlyát nélkülözik. Az alábbi magyarázatot viszont azért kell elvetnünk, mert ha a részeg ember alkalmi tudatbetöréseitől, az ironikus megnyilvánulások jól ismert kétértelműségétől elte-kintünk, nem mondhatjuk, hogy a művelődéstörténeti egyveleg egészében a hős teljesületlen szellemi ambícióinak tükröződése volna (mint említettük, a totális lá-zadás pozíciójában ilyen szentimentális-romantikus ambíciók nincsenek, nem képzelhetők el), hanem az elbeszélés — a hős tudtával vagy tudta nélkül — a tu-dománnyal, a művészettel való foglalkozást parodizálja általában, és a paródia a szellemi életet szellemtelensége miatt illeti, amiatt, hogy mint arról a totális láza-dás állapotának kialakulása tanúskodik, értelmét mára teljesen elvesztette, hogy mind éltető forrásától, az igazságtól elszakadt, mind igazi célját, az igazságot egy idő óta szem elől tévesztette. Minthogy a regény világában a Venyicskaénál mé-lyebb, magasztosabb, átfogóbb nézőpont nem képzelhető el, s minthogy a regény sajátos intenciója a regény világn túl sem engedi meg magasztosabb, átfogóbb szempont föltételezését, Venyicska képtelen zagyválása a maximumnak minősül, a homo sapiens teljesértékű megnyilvánulásának tűnik. Jerofejev, a regényt megalkotó író hősét, Jerofejevet ábrázolva, azt a mély és komoly tapasztalatát sugallja nekünk, hogy mindazok az ismeretek és kultúrtörténeti emlékek, allúziók, amelyek alapján ő magát hősénél esetleg többnek gondolhatná, személyiségétől lényegében idegenek, szervetlen ráakódások tulajdonképpeni énjére, és komolyan számolva a helyzettel, a dolgok jelenlegi állása, a gondolkodás jelenbeli rendje mellett más sem gondolhatja másképp.

A posztmodernben ábrázolt totális lázadás a polgár lázadása. Dehát ki több, mint polgár manapság, a lázadás totálissá válásának, a posztmodernnek a korában? (Persze a lázadás totalitása nem azt jelenti, hogy minden polgár lázad, és lázadásával szellemi pozícióra helyezkedik, csak arról van szó, hogy aki ma lázad, totálisan lázad, azaz a világgal együtt saját magát is kénytelen tagadni.) Ugyanakkor a totális lázadásban kifejeződő képtelen helyzet, a transzcendens lét-re való végletes ráutaltságunk tapasztalata arra figyelmeztet, hogy a lét rendje, az emberlét normái szerint mi, emberek lehetünk mások is, mint lázadásunkban reménytelenül magukra utalt és emberi feladatukkal egyedül megbirkózni képtelen polgárok, hogy a hagyományban, a kultúrában adódó transzcendentális tapasza-

lattel számolni képes, azt képviselni hajlandó értelmiségiek is lehetünk, és mind a magunk, mind minden más ember, minden más polgár szempontjából jó, ha azok vagyunk, ha azzá válunk. A polgár azért lázad ma már két évszázada egyfolytában, a nagy forradalom és a romantika kora óta, mert a lét rendjéről megfeledkező, a polgárt az emberi nem egyedüli megnyilvánulásának, képviselőjének tekintő polgári korban ugyanez a polgár meg van fosztva a léttapasztalás értelmiségi teljesítményétől, mert az értelmiségi léttapasztalás szellemi orientáló szerepe híján egyelőre csak közvetve, negatív formában, a lázadásban fejezheti ki emberi voltától elválaszthatatlan létre nyitottságát, lényének transzcendentális megalapozottságát.

Lényének transzcendentális megalapozottságát bizonyítják Venyicska számára azok az angyalok is, akikkel delirizáló monológja során tárgyal, akik többnyire teljesen váratlanul újra és újra megszólítják, hol erre, hol arra intik, tanácsokat adnak neki, akik vele minden gondját-baját megosztják. Vegyük például ezt a részletet: "Nekidőlök ennek az oszlopnak, és behunyom a szemem, hogy ne legyen ilyen hányingerem... — *Persze, Venyicska, persze* — dalolta valaki a magasban, halkan és gyengéden —, *hunyd csak le a szemed, hogy ne legyen oly nagy hányingered. Ó! Megismertem őket! Újra Ők azok! Az Úr angyalai! Ti vagytok megint!...* — *Persze hogy mi vagyunk* — szólt ugyanaz a gyengéd hang. — Tudjátok, angyalkáim?... — kérdeztem tőlük, szintén nagyon halkán. — *Mit kéne tudnunk?* — dalolták az angyalok. — Nehéz a lelkem... — *Tudjuk, hogy nehéz* — válaszolták az angyalok. — *Járkálj egy kicsit, attól könnyebb lesz, fél óra múlva, meglásd a bolt is kinyit; igaz, vodkát csak kilenctől árulnak, de vörösbort azonnal kaphatsz...* — Vörösbort? — *Igen, vöröset* — ismételték az Úr angyalai. — Jó hűvöset? — *Persze hogy hűvöset...* Ó, egészen izgatott lettem!... — Azt mondjátok, járkálj csak, járj, attól könnyebb lesz. De hisz járni sincs kedvem... Magatok is tudhatjátok, hogy az én állapotomban mit jelent az, ha járni kell... No, erre elhallgattak az angyalok. Majd újra rázendítettek: — *Ne tétovázz: térj csak be restibe. Talán ott lehet kapni valamit. Tegnap este még volt vermut. Csak nem itták meg egy este az egészet!* — Jó, jó, megyek. Mindjárt megyek és megtudom. Köszönöm, angyalkák. Erre ők egészen halkán ezt kántálták: — *Egészségedre, Venya...* Majd nagyon gyengéden ezt: — *Semmiség...* Milyen kedvesek!... Hát akkor... Ha menni kell, hát menjünk." Teljesen nyilvánvaló nem csupán az intim személyes kapcsolat mitologikus pótlásáról van szó, a fontos az, hogy ezek a kedves, aggódó, együttérző és segítőkész lények angyalok, az Úr angyalai, hogy Venyicska velük, éppen velük van ilyen meghitt viszonyban, hogy éppen ők ilyen megértőek hozzá.

Semmi kétség, az idézett szövegrészletnek igen fontos eleme, hogy az angyalok menyei beosztásukhoz egyáltalán nem illően a hős alkoholfogyasztását mintegy pártolják, hogy arra vonatkozóan tanácsokat adnak neki, hogy közlik vele, hol mikor mit lehet kapni, hogy Venyicskát az ivásra biztatják. Ezek a groteszk mozzanatok adják az elbeszélés savát-borsát, teszik elevenné, stílusosan erőssé, frissé a jelenetet és a figurát kivételesen megformálttá. De a mű értelmezése, a regény irodalomtörténeti jelentősége szempontjából mégsem ez a sajátos művészi eljárás tűnik a legfontosabbnak, annak hangsúlyozása, milyen eredeti módon de-

konstruálja az elbeszélés az angyalokról alkotott konvenciókat. Ehelyett azt a kérdést szeretnénk előtérbe állítani, hogy Venyicska, a lázadó polgár ember voltának transzcendentális megalapozottságát hallucinációk formájában sejtje meg, nevezetesen hogy fizikailag nem valószínűsíthető lényeket hall, ilyen lényekkel beszélget, hogy azt a bizonyos transzcendenciát — tulajdonképpen korszerűtlenül — az immanens világon túli, másik világnak gondolja.

A megoldás korszerűtlenségének, ki nem elégítő voltának az a magyarázata, hogy a transzcendentális tapasztalatot nem birtokló, lényének transzcendentális megalapozottságát csak homályosan sejtő polgárnak nincs módja az emberlét normális dimenzióiban érzékelni ember voltának ontikus jellegét, hogy a transzcendencia mesterséges, intellektuálisan kreált formáihoz, képzeletihez kell folyamodnia, velük kell pótolnia az egyébként mindenki számára nélkülözhetetlen és megfelelő kulturális beágyazottság esetén bárki számára természetesen adódó élményt. Venyicska angyalai nem azért olyan groteszkek, amilyenek, mert hősünk iszákos, erkölcsi tartásában, ítéletei komolyságában megrendült figura, hanem éppen fordítva, Jerofejev hőséneke azért kell az alkoholizmus legsötétebb mélységeibe leereszkednie, mert a kulturális beágyazottság híján is kultúratisztelő, a kultúratisztelőt csak lázadásában kifejezni képes hős számára adódó korszerűtlen transzcendenciaképzet csak ennyire groteszk interpretációja esetén lehet még hatékony, életheti meg vele lényének transzcendentális megalapozottságát.

Ha azonban — nem utolsó sorban éppen a totális lázadásban kifejeződő — végletes léte nyitottságunkat belátjuk, s ha e belátás nyomán a léthez való viszonyunkat intellektuálisan megvilágítjuk, akkor a létről megfelelő, a kultúrát nem tisztelő vagy a léte emlékezését, a kultúra iránti tiszteletét csak a lázadásban, a kultúra tagadásában kifejezni képes polgárok helyett ember voltunk létben gyökerezettségét értő, világosan belátó emberek — az életben, a társadalomban való érvényesítéséről gondoskodni hivatott értelmiségiek vagy az életben, a társadalomban való érvényesülését elfogadó polgárok — lehetünk. Ebben a föltétlenül kívánatos és — azt kell mondani — minden további nélkül lehetséges esetben, vagyis kulturális közösségélményünk következetes és harmonikus megnyilvánulása esetén a transzcendenciaképzet többé nem elszigetelt személyiségünk zavaraitól, nem a szellem és a lélek beteges képzelgéseitől kísértén áll elő, és nem az lesz a szerepe, hogy az együttélésebből, az életből szinte teljesen hiányzó egységélményt helyettesítse, hanem az, hogy ezt az élményt bekoronázza, hogy a lét rendje szerint berendezett életünk jutalmát nyerjük el benne. Ha Venyicska Jerofejev, a hős századunk végfelé nem a heideggeri, hanem a Heidegger óta — pusztán intellektuális szempontból — korszerűtlennek tekinthető platóni transzcendencia alapján áll, annak nem műveletlensége, IQ hányadosának alacsonyága az oka, hanem az, hogy ezt a korszerű transzcendenciafelfogást egyelőre nem sikerült életünk alapjává tennünk, hogy a posztmodernben mint a romantika kései utódjában egyelőre a platóni transzcendenciafelfogás dominál.

Mint az a totális lázadás fogalmának megfelelő, a *Moszkva-Petuski* hőse a világ ellen csak passzívan tiltakozik: ha egyszer nem gondolja magát többnek másoknál, akkor tulajdonképpen nem lehet oka-joga velük kritikusan szembefordulni. A passzív, azaz közvetett, negatív tiltakozás viszont világosan kifejezi, hogy

a világgal való szembefordulás tulajdonképpeni célja a hős transzcendentális megalapozottságának kinyilvánítása. Burgess *Gépnarancs* című regényének lázadó hőse ezzel szemben, noha lázadásának posztmodern, totális jellege nem vitatható, nagyon is direkt módon, nagyon is pozitívan lázad a világ ellen, bünteti démonikus megszállottságában azokat az embereket, akiknél magát jobbnak nem gondolja, és akiknél jobbá válni nincs semmi reménye. Ennek az egybevetésnek különös pikantériát ad, hogy elbeszélését Burgess lázadó hőse, Alex sűrűn megtűzdeli orosz szavakkal, vagyis hogy a világ, a társadalom, a civilizáció elleni tiltakozásában orosz mintákat követ. Követendő mintának természetesen nem az orosz posztmodern lázadót, mondjuk a *Moszkva-Petuski* hőseit tekintjük (nem is tekinthetjük, hiszen minden bizonnyal Burgess hatott Jerofejevre, az ellentétes irányú hatás már csak kronológiai okokból is ki van zárva), hanem első látásra megdöbbentő módon azt a posztmodernen hangoltnak egyáltalán nem nevezhető "forradalmi" valóságot, amely ellen — igaz, passzívan — a vele való cselekvő szembefordulást feladatának nem vélő Venyicska tiltakozik.

A szovjet ideológiát lázadásával rokonnak érző és az orosz nyelv iránt emiatt lelkesedő Alex természetesen téved, mert a magát ugyan forradalminak nevező szovjet berendezkedésben nincs semmi spiritualitás, mert a viszonyok erőszákos, voluntarista-átalakításában nem a normális formáit nem találó kultúratisztelet, hanem a hatalom személytelen akarása, a kultúratisztelet feladása mutatkozik meg. Burgess hőse természetesen nem pusztán tájékozatlanságból érti félre a szovjet viszonyokat, félreértésének értelme van, ő azokat a maga sajátos nyugat-európai szemüvegén át szemléli, azt gondolja, hogy mint Nyugat-Európában, a társadalmi intézmények, a civilizációs létesítmények mögött Kelet-Európában és Oroszországban is föltétlenül mindig ott van a kultúra, és hogy aki kérdésekké teszi ezeket az intézményeket, létesítményeket, az mindig a kultúra kérdéseiben is állást foglal, annak kezdeményezéseiben mindig jelen van a szellemi tényező.

Nem a totális lázadás lényegéből, hanem a nyugati társadalmak sajátos kultúrtörténeti védettségéből következik tehát, hogy még a posztmodern regény lázadó hőse is a viszonyok, a dolgok, az intézmények ellen tiltakozva lázad, és hogy a létre nyitottság megőrzésére való törekvése közben az agresszió gyakorlásának, a hatalmi igény kinyilvánításának modelljét követi. De mint a védettség mindig, ebben az esetben is a látókör behatároltságát, a szemlélet bizonyosfokú korlátoltságát jelenti: Burgess művéből, ebből az angol posztmodern regényből a működésképtelen modell bizonyosfokú jelenléte miatt nehezebb megérteni a totális lázadás mibenlétét, mint Jerofejev művéből, a műfaj orosz változatából. A nyugat-európai regény azt a félreértési lehetőséget rejti magában, hogy a civilizáció által sugallt gépies konformizmus ellen tiltakozva, a hős az agressziót igazolja, míg az orosz inkább a magunkban tapasztalható lázadás, szellemi-lelki ellenállás egzisztenciális gyökereinek feltárására ösztönöz, és ugyanakkor sokkal nyilvánvalóbban kifejezi a lázadás nem normális és egyben meghaladható voltát.

Bár a Moszkva-Petuski hősének nincsenek direkt szociális-politikai készletei, bár Jerofejev regénye tendenciája szerint nem tekinthető a szovjet valóságot direkt módon, gyakorlati síkon támadó regénynek (az más kérdés, hogy a szovjet hivatalosak az író és művét nem túrték, főképp nem támogatták), mégis

a maga közvetett módján radikálisan leleplezi azt a berendezkedést, amely annyira nem tiszteli, annyira elfelejti a kultúrát, hogy a szellemi-kulturális légszomja miatt lázadó hősnek nincs is értelme vele szembefordulni, a létre nyitottságáért folytatott küzdelemben benne bármilyen szóba jöhető tényezőt, akár csak ellenfelet is látni. Ezzel szemben az angol regény kultúrtörténeti nézőpontja kevésbé áttekinthető, ugyanis a látókört elfoglaló lázadó hős evidensnek véli civilizáció és kultúra szempontjának elválaszthatatlanságát, és olyan magatartási modellt követ, amelyet ez az evidencia sugall, illetve amely elmosza a szellemileg, lelkileg lázadó hős és a polgárellelenséget alkalmazó bolsevikok közti különbséget.

Míg a nyugat-európai regényben a lázadás totálissá válása egy olyan folyamatot jelent, amelynek végpontján a dolgokkal, a világgal való agresszív szembefordulás értelmetlenségére, szellemi-lelki kudarcára derül fény, amely a polgár kultúráképviselői igényének lényegi megalapozatlanságát, vagyis a forradalomnak nevezett történelmi törvényszegések sikerre nem vezető voltát leplezi le, az orosz gondolkodásban az figyelhető meg, hogy az utóbbi két évszázad során a hallgatásnak, a szellemi-lelki passzív ellenállásnak eredetileg forradalomellenes, konzervatív tendenciájú programja fokozatosan a lázadás tiszta formájának bizonyul. Tyutcssev, aki a maga arisztokratikus pozíciójáról a múlt század huszas éveiben elsőként fogalmazta meg ezt a programot, azt tanító célzattal a polgárnak szánta, így akarta megóvni az orosz polgárt attól, amit elkerülnie végül is nem sikerült, nevezetesen hogy a hagyományhoz fűződő kapcsolatát megszakítva, spirituális-lelki intenciók híján a nihilista rombolási düh martalékvá váljon.

Ami Tyutcssevnél még látszatra merő didaxis, retorikus felhívás, merev dogmatikus előírás volt, az például Goncsarov regényében, az *Oblomov*-ban egyszerre élettellel telik meg, valódi szellemi-lelki problémává válik, hiszen Oblomov ténylegesen szellemi-lelki ellenállásba vonul, a kultúrát nem tisztelő polgári világgal szemben ténylegesen védi személyiségének teljességét, és már nála is – mint a szépen kigondolt programokat kritika tárgyává tevő nagyregény megmutatja – ez a belső emigráció szellemi-lelki, majd testi öngyilkosságnak bizonyul. Érdemes megemlíteni ebben az összefüggésben a századunk huszas-harmincas éveiben kimagasló lírai életművet alkotó Mandelstam nevét, aki a szovjet korszakban, civilizációnak és kultúrának egymástól való elválása, a kultúrát nem tisztelő polgári mentalitás uralomra jutása idején a hallgatás, befeléfordulás, a "silentium" programját és a harcos, valóban mindenre elszánt közéleti szerepvállalást váltogatja, mert egyszerre érzi a dogmatikus program életidegenségét és a valóban értelmes szembefordulás lehetetlenségét. Lázadónak azonban sem Goncsarov hősét, sem Mandelstam lírai énjét nem lehet nevezni, hiszen mindketten értékeket őriznek, a hagyományhoz való hűség a vezérelvük. A silentium-program lázadássá csak a lázadás totálissá válásának korában, a posztmodernben válik, amikor az én teljesen kiüresedik, amikor a szembenállás pusztán egyszisztenciális mozzanattá válik, amikor annak többé már nem lehet semmiféle konzervatív, kulturális funkciója.

A polgárnak a posztmodernben kifejeződő totális lázadása azt jelzi, végleg bebizonyosodott, hogy a polgár igazában nem alkalmas a kultúra képviselőjére: nyugaton civilizáció és kultúra összhangjának fönntartására, keleten kialakítására, a polgárosodás történelmi folyamatának lebonyolítására. Mint az előbbieken már

említettük, nyugat viszonylagos kultúrtörténeti védettsége és nem a polgárnak a kultúra képviselőjére való alkalmassága tette lehetővé, hogy a polgárosodás a polgárság vezetésével, a polgár kezdeményezésére, a polgári lázadás eredményeképpen, úgynevezett forradalmi úton, az arisztokratikus értelmiségi szempont kikapcsolásával jöjjön létre. Igaz, a totális lázadás élményében messze nem mindenki, csak a társadalom elenyészően kisebb része, a szellemi-lelki tényezők iránti igénytől áthatott kultúratisztelő polgár részesült, az ő élménye azonban a társadalom egészének szól, mert a közügyeket eredményesen intézni csak olyan emberek tudják, akikben ez az igény elevenen él, a társadalom mennyiségileg nagyobbik fele ebből a — szellemi, kulturális — szempontból nem jön számításba. A szovjet rendszer is végső soron a totális lázadáson bukott meg (az okok a közfelfogás ellenére valójában nem gazdaságiak, stratégiaiak vagy politikaiak voltak), a hetven éve tartó gyakorlat azért nem volt többé folytatható, az ideológia azért vesztette el hosszú ideig minden racionális megfontolást megcsúfoló hatását, mert az aktív lázadás, a forradalmiság elvesztette korábbi diszkrét báját, mert a hozzá való ragaszkodás, a mellette való kitartás egy ponton túl lelki-szellemi képtelenséggé vált.

A kelet-európai polgárosodás jelenbeli nehézségei sem gazdaságiak, politikaiak, sőt az ideológia, az új isten halála miatt nem is ideológiaiak, hanem lelkiek, szellemiek, amennyiben a totális lázadás lezajlását követően beállt csaknem teljes lelki-szellemi apálya, eszmehiány akadályozza a társadalom megszervezését, önszerveződését. A pillanatnyilag kaotikusnak tűnő helyzet azért nem igazán aggasztó, mert a szóhoz jutó politikai akarat alkalmas ideológiai segédlet híján csak nyers közvetlen érdekérvényesítésre vállalkozhat, az pedig amennyire kellemetlen, brutális, annyira kevésbé alkalmas a nagyobb szabású politikai célok megvalósítására. Magának a társadalomnak a közömbössége a politikai célok iránt, az embereknek a vezetőkhöz hasonlóan a közvetlen érdekekre szűkült gondolkodása amennyire elkeserítő, annyira megnyugtató is: hiszen azt jelzi, már nem igen lehet őket az ideológiák igájába dönteni, inerciájuk sajátos módon teret nyit a nagyon is kívánatos szellemi-lelki megújulásnak.

Az utóbbi időben a kritika elkezdte támadni a posztmodern. Jóindulattal mondható, hogy a posztmodern elleni támadásokat a változás jogos igénye motiválja, hogy a szerepét már betöltő, lehetőségeit kimerített irányzatnak ideje átadnia helyét az újabb jelenségeknek. A posztmodern felváltani hivatott jelenségeknek azonban egyelőre se hírük, se hamvuk. Meg a kritikák egyébként sem az idő haladásáról beszélnek, arról, hogy ami eddig jó volt, az bizonyos okokból ezután nem lehet jó, hanem az egész irányzatot valamiféle szélhámoságnak, komolytalan szócseplésnek igyekeznek beállítani, körülbelül úgy, ahogy egyidőben a nagyrealizmus egyeduralma a romantikát teljes egészében hibás, nem kívánatos jelenségnek minősítette. Úgy néz ki, hogy mint legalább már fél évszázada — vagy ki tudja, talán már régebb óta — hozzászokhattunk, a kritikai küzdelmek továbbra sem annyira irodalmiak, mint inkább irodalompolitikaiak, nem valódi szellemi mozgás nyilvánul meg bennük, hanem álcázott gyakorlati szándékok, érdekek érvényesítése.

A posztmodern szellemi-kultúrtörténeti jelentőségének tudatában azt kell

mondanunk, hogy az ellene irányuló támadások azt igyekeznek visszavonni, ami már megtörtént, s ami a dolog természetéből adódóan visszavonhatatlan, mintegy utólagosan igyekeznek megbüntetni azt az irányzatot, amely a korábbi negatív állapot nyugalmát felkavarta, amely kétségtelenül szellemi mozgást teremtett. A kultúrtörténet visszaforgatására irányuló irracionális törekvés természetesen nem érheti el a célját. Olyan következményekkel azonban kétségtelenül járhat, hogy a posztmodern jelenségének és az általa teremtett új szellemi helyzetnek a megértését akadályozza, és ezáltal a szellemi-lelki megújulás folyamatát késlelteti. Az ilyen szándékokkal aligha lehet egyetérteni.